

Špela Urh

SOCIALNA IZKLJUČENOST ROMOV V BELI KRAJINI

V evropskem prostoru najdemo več sinonimov za socialno izključenost, na primer izoliranost, marginaliziranost, segregiranost (Madanipour *et al.* 2003). O socialni izključenosti obstajajo različne definicije (Madanipour *et al.* 2003, Deakin *et al.* 1995, Jordan 1996, Zavratnik Zimic 2000, Trbanc 1996). Gre za kompleksen, širok in večdimenzionalen koncept, v čemer Trbanc (1996: 289) vidi tudi prednost, »saj je le tako mogoče pokriti različne dimenzije in oblike istega pojava«. Socialna izključenost pomeni biti v položaju z manjšim dostopom do možnosti, ki jih ima večina. Večina avtorjev razčleni koncept na tri dimenzije – ekonomsko, družbeno in politično –, medtem ko Jordan (1996: 12) dodatno poudari tudi spol in barvo kože. Socialno izključenost torej razumemo kot stanje omejenega dostopa do virov, ki je pogosto posledica določene pripadnosti (spolu, starosti, veri, spolni usmerjenosti). Tukaj se omejujemo na etnično pripadnost, ki je pri Romih pogosto prevladujoči razlog socialne izključenosti, v interakciji z ostalimi osebnimi značilnostmi (spol, starost ipd.) pa problem socialne izključenosti postane zelo kompleksen. Pripadnost ali položaj osebe, skupine ali skupnosti v družbi ustvarja binarna razmerja (večina – manjšina, Romi – ne-Romi). Take dihotomije in razlikovalni govor odražajo neenaka razmerja moči (Dominelli 1997: 41), posledica pa je socialna izključenost. Več ko je področij, na katerih vladajo razmerja neenakosti, bolj je skupina izključena.

»V etničnih študijah je element ‚konteksta‘ pomemben identitetni pokazatelj, ki ga je potrebno upoštevati v politikah vzpodbujanja družbene vključenosti« (Zavratnik Zimic 2000: 847). Če misel obrnemo, lahko rečemo, da se socialna izključenost proizvaja na način neupoštevanja konteksta skupin, ki so definirane kot etnične

skupine. Neupoštevanje konteksta se izraža kot univerzalizem, ta pa vzdržuje razmerje moči med večino in manjšino. Odgovor na socialno izključenost najdemo v antirasističnih ukrepih, ki so možni le ob upoštevanju kontekstov. Po Dominelli (1995) se socialna pravičnost in socialna vključenost realizirata šele, ko so za posebne skupine ustvarjene dostopne in za njihove potrebe občutljive socialne službe, ki onemogočajo in odpravljajo socialno izključenost. Tako so se v Sloveniji že razvile skupnostne službe za potrebe zlorabljenih žensk in otrok, ljudi, ki imajo težave z različnimi zasvojenostmi (alkoholizem, droge, hrana, odnosi), starih ljudi ipd.

Kakor so opozorile številne raziskave (npr. Rupnik 1999, Zaviršek, Škerjanc 2000, Kodila 2001, Welle 2003, Mišič 2004) in kakor omenja več nacionalnih poročil o položaju Romov v Sloveniji, je socialna izključenost Romov v Sloveniji kompleksna in večdimenzionalna. Kaže se na več področjih življenja Romov. Na to je opozorila tudi raziskava Zavoda za odprto družbo leta 2001, ko je bila Slovenija kandidatka za članstvo v procesu pridruženja. Kritičen pogled v aktualno socialno-politično situacijo Romov v Sloveniji pokaže razširjene segregacijske prakse oziroma socialno izključenost, ki je najbolj izrazita na področjih šolanja, zaposlovanja, dostopa do socialnovarstvenih dajatev in storitev in aktivne participacije v družbenem in političnem življenju. Romi v Sloveniji imajo status etnične skupnosti; njihov posebni položaj naj bi bil določen s posebnim zakonom (Ustava RS, 65. člen), vendar ta ne obstaja. Nekatera področja posebnih pravic Romov so urejena v področni zakonodaji. Poslanska skupina opozicijske Slovenske nacionalne stranke je leta 2003 vložila predlog zakona o položaju romske skupnosti, vendar je bil zakon v parlamentarni obravnavi

januarja 2005 razglašen za diskriminatornega; predlagatelji tudi niso dobili podpore nobene druge poslanske skupine. Predlagani zakon v treh členih zanika posebni položaj Romov. Sovražen govor o Romih opazimo v vsem javnem diskurzu, tudi v poročanju slovenskih medijev. To je – skupaj z reprodukcijo stereotipne in mitološke podobe Romov, ki izvira iz 18. in 19. stoletja –, učinek aktualne vladajoče politike v Sloveniji. Namesto da bi reflektirali mehanizme izključevanja in opozarjali nanje, mediji zvečine krepijo strah pred Romi in odklonilna stališča o njih.

»ETNIFIKACIJA« V ODNOSU DO MANJŠIN

Po tradicionalni definiciji je »etnična skupina« skupina ljudi, ki jih povezujeta določena družbena in kulturna dediščina (skupen izvir, vrednote, kultura) in njeno prenašanje iz generacije v generacijo. V socialni antropologiji se tako razumevanje etničnosti spremeni v 60-tih letih prejšnjega stoletja (Jenkins 1997, Eriksen 2002). Tradicionalna definicija se sklicuje na »rasne« značilnosti, medtem ko so pri sodobni definiciji v ospredju interakcije med skupinami, razmerja med njimi, ki vključujejo občutek različnosti. Etnične skupine torej ne obstajajo same po sebi, temveč so vedno definirane v razmerju z drugo skupino, v odnosu do ne-članov. »Etnična« skupina je po Barthu (1998 [1969]) politični pojem in obstaja le v interakciji med skupinami, ki se medsebojno dojemajo kot različne. Etničnost nima stalne, univerzalne strukture, temveč se v svojem kontekstu stalno »generira, demonstrira in deluje kot izrazito situacijski repertoar« (Šumi 2000: 25).

Kljub temu se v slovenskem javnem prostoru izraz »etnična skupina« še vedno nanaša na »rasne« in kulturne značilnosti manjšine. V politično korektnem diskurzu ta kategorija sicer ni videti rasistična, vendar sta koncepta rase in etnije tesno povezana, meje med njima pa pogosto nejasne (Eriksen 2002), kar otežuje jasno razlikovanje med konceptoma. Vsakdanji diskurz ohranjajo rasistične ideje tako, da pripisuje manjšini posebnosti, po katerih naj bi se bistveno razlikovala od dominantne večine. Po eni strani gre zgolj za terminološko in konceptualno zmedo. Tradicionalno pojmovanje rase temelji na predpostavkah o bioloških razlikah med skupinami, medtem ko

je etnija družbeni koncept. Produkt etničnega in rasnega razlikovanja pa je v osnovi enak – iz obeh izhaja univerzalno določujoča, homogena identiteta skupin, ki jih dominantna skupina dojema kot drugačne.

Etnija se ustvarja in vzdržuje skozi načine govora, kdo ji pripada in kdo ne. Slovenski mediji in politika reproducirajo diskriminatorni govor in močno vplivajo na vladajoča stališča do manjšin. Študija iz leta 2000 pokaže, da se o Romih piše s podmeno, da so »drugačni od nas« (Erjavec, Bašić Hrvatinić, Kelbl 2000). Njihova kultura, vrednote in navade naj bi bile nezdružljive s slovenskimi normami. Romi so stigmatizirani kot nesposobni za prilagoditev. Pogosto je omenjena visoka stopnja njihove rodnosti, pri čemer takoj opazimo dvojna merila. Večje število otrok je zaželeno le v slovenskih družinah, pri Romih pa ne. Po tej natalitetni politiki so romski otroci manj zaželeni od slovenskih.

BITI ROM: NAJHUJŠA DRUŽBENA STIGMA

Stigmatizacija je sicer ohranila pomen odnosa do tistih, ki odstopajo od vladajočih družbenih vrednot, vendar se je zgodil konceptualni premik, saj se sodobni procesi stigmatizacije ne opirajo le na razlikovanje po bioloških značilnostih, temveč tudi na odnose v družbenih procesih. Ni pomembna sama barva kože, temveč diskurz, ki posameznika, skupino ali skupnost označi kot drugačne, tuje. Ne gre za objektivne razlike med dvema skupinama, temveč za skupek razlik, ki jih vsaj ena skupina dojema kot pomembne. Spremenile so se značilnosti, ki ločujejo, logika hierarhizacije ljudi na več ali manj vredne pa je ostala enaka. Fizično označevanje se je zmanjšalo, razširilo pa se je družbeno označevanje (Coleman 1999). Po Goffmanu (1991: 137) je mogoče stigmatizirati vse človeške razlike, pri čemer niti dva človeka nista med seboj popolnoma enaka. Stigma kot nezaželena drugačnost je še posebej opazna, ko preidemo iz enega socialnega konteksta, kjer je razlika zaželena, v drugega, kjer je nezaželena. To pomeni, da »nezaželena drugačnost«, tujost, nima stalne, univerzalne strukture, temveč v okviru svojega konteksta deluje izrazito situacijsko, spremenljivo, fluidno.

Številne raziskave so pokazale, da ljudje oblikujejo predsodke na podlagi zaznanih razlik

med seboj in drugimi. Zaviršek (2000) opredeli tujost kot produkt dveh skupin, ki se med seboj razmejujeta. Kolektivna etnična identiteta je družbeni produkt najmanj dveh skupin, ki se med seboj dojemata kot različni. Barth (*op. cit.*) prvi izrazi kritiko koncepta etničnosti in zavrne tradicionalno antropološko razumevanje etničnih skupin. Opredeli jih v okviru etničnih meja in družbenih interakcij, ki jih ustvarjajo in vzdržujejo, ne pa v smislu fiksnih kulturnih elementov. Torej etnično skupino definirajo etnične meje in ne kulturni znaki. Etnična skupina se torej ne odraža kot »etnična« zaradi določenih kulturnih značilnosti (jezik, običaji, religija itn.), temveč zaradi zaznavanja »tujosti« druge skupine. Kulturna raznolikost torej ni poglobljena lastnost etničnosti, kar govori dejstvo, da se nekatere kulture med seboj razlikujejo, pa niso definirane kot etnične (madžarska in italijanska manjšina v Sloveniji), medtem ko so si nekatere skupine med seboj kulturno podobne, vendar se doživljajo kot etnično različne (Hrvati in Srbi ob razpadu Jugoslavije). Eriksen (2002: 21) opredeli etničnost kot »fluiden, situacijski oziroma kontekstualen družbeni proces«.

Etničnost Romov je konstruirana s pomočjo pripisovanja značilnosti, ki razmejujejo »njih« od »nas«. Najpogosteje so te karakteristike v binarnem nasprotju z družbeno zaželenimi in sprejemljivimi lastnostmi. Kakor je opozorila raziskava Erjavec, Bašić Hrvatini, Kelbl (2000), so Romom pripisane izrazito negativne lastnosti. Pri procesu oblikovanja in obnavljanja etničnosti je pomemben element tudi dojemanje razlik na podlagi nepremostljivih vzrokov in izvirov. Te razlike naj bi bile neodpravljive, dane z rojstvom.

POSKUSI STALNE NASELITVE ROMOV NA SLOVENSKEM OZEMLJU

Romološka literatura (Štrukelj 1991, Šiftar 1970) navaja številne podatke o sovražnem odnosu večinskega prebivalstva do Romov skozi stoletja. Ko so Romi v 17. in 18. stoletju začeli prihajati v Evropo, so se sočasno pojavili uradni odloki o prepovedi naseljevanja, izgonu in nadzorovanju Romov. Včasih so določali, »da je treba Cigane žive sežigati in obešati, kjer koli jih najdejo« (Uhlik-Radičević 1978: 48). Pogromi so Cigane silili, da se odrečejo svojim navadam

in običajem. Mnogi so poskušali s spremembo priimka prikriti značilnosti svoje identitete.

V času Marije Terezije in Jožefa II. so se prepovedi nadaljevale. Ciganom je bilo z odlokom prepovedano nomadstvo, spreminjanje imen in priimkov, življenje v gozdovih, reja konjev in trgovanje z njimi ipd. Če je kdo govoril romsko, so ga pretepli. Ciganom je bilo prepovedano ženiti se med seboj in tudi živeti skupaj »na koruzi« – če se je to zgodilo, so romskim staršem odvzeli otroke in jih oddali v rejo ne-Ciganom, da bi jih prevzgojili v spodobne kristjane (Guy 1998).

V začetku 20. stoletja so za Cigane veljale številne odredbe o preselitvi, izgonu oziroma natančno določenem teritoriju, kjer se lahko naselijo. V obsežnih Razpravah in gradivu št. 25 o Romih na Slovenskem najdemo odredbo iz leta 1935:

Ciganom je na vse mogoče načine zagreniti gibanje izven domačije, treba jih je na vsak korak vznemirjati. Taborjenja na prostem jim ne dopuščati. Pristop na sejmišču se jim zabrani. Ne dopušča se jim imeti psov, ker so jim nepotrebni, a jih tudi naučijo, da z lajanjem opozarjajo na prihod žandarov ali jih dresirajo za lov na divjačino. (Poročilo bana dr. Dinka Puca, Dravska banovina, Ljubljana, 8. junija 1935.)

Cigani so bili na spisku izključenih iz katoliške cerkve, zato je v njihovih pesmih in pravljicah bog »nič kaj naklonjen gospod« (Šiftar 1970: 8). Tudi potikanje Ciganov po mestu so kaznovali z zaporom do treh mesecev in oddajo v prisilno delavnico. Kraljevska banska uprava dravske banovine je oktobra 1931 zapisala odredbo:

Žandarija mora vsakega Cigana, na katerega naleti ob patroljiranju, prelustrirati, da ugotovi, ali ima dovoljenje za potovanje in sploh da ugotovi njegovo identiteto. Že zavest, da bo kontroliran, odvrta Cigana od ptepanja. Pri kontroli se mora vedno pregledati roba, ki jo Cigani nosijo ali vozijo s seboj. (Štrukelj 1991: 204.)

V času nacizma so bili Cigani izpostavljeni silovitim represijam. Sarközi (1999: 14-18) poudarja, da so nacionalsocialisti v Evropi umorili več kot 500.000 Ciganov, od dojenčkov do starcev. Tudi starejši Romi, s katerimi smo se pogovarjali v času raziskovalnega dela, so se spominjali grozot druge svetovne vojne. Pripovedovali so o

dogodku, kako so Rome pregnali v Zagradec na hrvaško stran in jih tam pobili. Niso jih postrelili, ampak so jih žive porinili v veliko vrtačo in jih imeli zaprte po več dni. Mučili so jih in se nad njimi izživljali, nekateri med njimi pa so umrli že ob samem padcu v jamo.

Dvainpetdeset Romov so takrat ubili, le ena noseča ženska in majhen fantek sta se rešila, Kido mu je bilo ime, ki je zelo lepo pel. Vojaki so mu obljubili, da ga ne bodo ubili, če jim bo prepeval. Deček jim je pel, medtem pa so mu pobili celo vas, sorodnike, starše. (Intervju s P. P., 20. 1. 2002.)

ROMI KOT »DRUGI«

Ko sem hodila v osnovno šolo, smo Romom rekli Cigani. Njihovo kulturno drugačnost smo otroci spoznavali na podobah Ciganov, ki kra-dejo, lažejo, se pretepajo. Naučili smo se, da je dobro povezano z lepim, čistim, urejenim in inteligentnim, slabo pa z grdīm, umazanim, neumnim. Ko smo bili otroci nagajivi in neposlušni, so nas starši strašili, da nas bodo »Cigani vzeli« ali da nas bodo starši sami »odpeljali k Ciganom«. Tega smo se bali in smo se umirili, saj je bil strah pred Cigani velik.

Delen odgovor na vprašanje, od kod tako globok strah pred Romi, sem našla v sporočilih odraslih okoli sebe. Če smo kot otroci slišali: »Bodi priden, če ne, te bodo Cigani odnesli!« »Smrdiš kot Cigo!« »Cigan!« (v smislu kradljivca), je bilo v besedah čutiti nekaj grozečega, negativnega, sramotnega.

Že sama beseda vsebuje negativno konotacijo. Besedi Romi in Cigani imata pri nas negativno konotacijo. Na misel pridejo podobe, ki odstopajo od zaželenih vrednot. Kulturna različnost sicer ni edini element etničnosti (etnične meje lahko producirajo tudi verska pripadnost, nacionalna pripadnost, spol, starost, spolna usmerjenost, poklicna pripadnost), vendar je pri Romih prevladujoč. Tujost, drugačnost Romov se kaže v »drugačnem načinu življenja«, »večjih družinah«, »velikih socialnih podporah«, »krajah in streljanju«, »povzročanju številnih kaznivih dejanjih«, »malomarnem odnosu do okolja«, sledijo še »zanemarjena naselja«, »veliko neupravičenega denarja«, »negativni odnos do splošnih civilizacijskih vrednot«, »nezavedanje dolžnosti« (Naša anketa ... 2002). Študentje različnih letnikov

socialnega dela so ob spodbudi, da povedo, kaj jim pride na misel ob besedi Romi, navedli strah, nomadstvo, konje, šloganje, smeti, prosjačenje, petarde, nič dobrega, veliko otrok, vranje dolge lase, pisana krila, umazanijo, maškare itn. Primeri zgovorno pričajo o podobah »tipičnih« Romov v slovenski družbi, pri čemer je treba opozoriti na dvoje – homogenizacijo skupin in ambivalentnost čustev. Pri kategoriziranju gre vedno za homogenizacijo določene družbene skupine. Homogenizacija pri Romih temelji na stereotipnih podobah potujočega ljudstva. Mnogi Romi tudi sami sebe ne dojemajo bistveno drugače, kakor jih dojemata večinski narod, kar kaže vplive asimilacije na samoidentiteto. »Vse delamo isto, ko i vi« (več pogovorov z Romi v Beli krajini, januar 2002). Informatorji zagotavljajo, da se po svojih navadah ne razlikujejo od ne-Romov, pač pa po tem, da so bolj revni in da živijo v neurejenih bivalnih razmerah. Pri tem se nam potrjuje Eriksonova trditev (2002: 49), da etnične meje proizvaja dominantni diskurz, pri čemer etnična skupina, ki je v podrejenem položaju, ostaja na poziciji nemoči. Etničnost se torej kaže kot eden od elementov hierarhizacije v družbi.

MEHANIZMI SOCIALNEGA IZKLJUČEVANJA ROMOV V BELI KRAJINI

Bela krajina je ena izmed pokrajin, kjer je naseljenih veliko Romov. Romska naselja so umaknjena na obrobje, stran od običajnih poti, na tujo zemljo. Lahko rečemo, da je drugačnost dovoljena, če se je ne vidi. Ko pa drugačnost vstopi v svet javnega, se pokaže, koliko je družba tolerantna oziroma koliko sprejema drugačnost.

V Beli krajini, ki leži v jugovzhodnem delu Slovenije ob hrvaški meji ob reki Kolpi, živi 884 Romov v 228 družinah. Po približnih ocenah živi 457 Romov v občini Črnomelj, 239 Romov v občini Metlika in 188 Romov v občini Semič. Razmere so po vseh treh občinah podobne:

- Romi živijo na odmaknjenih naseljih na obrobju mest.
- Redke so romske družine, ki živijo v družbenih stanovanjih v blokovskih naseljih ali v hišah v središču mest. V Črnomlju živi 9 romskih družin v bloku, v Metliki živi ena romska družina v bloku, 2 romski družini v hišah v centru mesta, v Semiču pa sploh ni takih primerov.

• Najpogostejša oblika romskega bivališča so barake. V Beli krajini prebiva v barakah 35 družin, 8 jih biva v prikolicah, 2 družini sta pod šotorom (vir: dokumentacija CSD Metlika in Črnomelj, občinska uprava Semič iz leta 2002).

Romi so v vsakdanjem življenju sistematično izključeni iz družbe, še posebej izrazito pri dostopu do urejenih bivališč in stanovanj, zaposlitve, izobraževanja, o čemer pričajo primeri terenskega raziskovanja, opravljenega pozimi 2002.

ROMSKO NASELJE BORIHA PRI ROSALNICAH

Po slovenski ustavi (78. člen) »država ustvarja možnosti, da si državljani lahko pridobijo primerno stanovanje«. Zakona, ki bi prepovedoval rasno diskriminacijo na področju dostopa do stanovanj, pa v Sloveniji ni.

Kakor v vsej državi so barake zelo pogosta oblika romskih bivališč tudi v Beli krajini (Informacija o položaju Romov v RS, 1995). V zasilnih bivališčih prebiva 49 % Romov v Sloveniji, najpogosteje v barakah, ki so narejene iz lepenke, pločevine in lesa, ali pa v kontejnerjih. Bivalni prostori so majhni, temni, vlažni, prepisni. V neki baraki velikosti približno 40 kvadratnih metrov je do nedavnega živel 14-članska družina z majhnimi otroki. S programom Phare, ki je potekal v Beli krajini, so si sezidali večjo hišo, ki pa je obstala v tretji gradbeni fazi; družini je zmanjkalo denarja, ker nihče pri hiši ni zaposlen.

Od skupno 187 romskih družin v Metliki in Črnomlju jih 35 (19 %) prebiva v barakah, 8 pa v prikolicah. Za občino Semič, kjer so postavljeni tudi šotori, nisem prejela uradnih podatkov.

NELEGALNA NASELJA

V naselju, kjer sem opravila raziskavo, živi 93 Romov v 18 družinah. V naselju je 6 zidanih hiš in 11 lesenih barak. Nobeno od teh bivališč nima urejene gradbene dokumentacije. Naselje je zraslo na družbenem zemljišču kot črna gradnja.

Pripravljenost občine za pomoč pri reševanju položaja romskih naselij ovira državna oblast. Občina Metlika je že pred leti pripravila ureditveni načrt naselja, t.j., lokacijsko dokumentacijo s komunalno ureditvijo in napeljavo elektrike. Hkrati so izdelali dva tipa načrtov za hiše.

Dovoljenja ministrstva za okolje in prostor še niso prejeli. Dokler dokumenti niso urejeni, Romom ne morejo dodeliti zemljišča. Lokalna skupnost v dodelitvi lastništva vidi dodatno rešitev; po mnenju delavca občinske uprave bo okolica romskih naselij bolj urejena, ko bodo Romi lastniki parcel.

Ker Romi nimajo potrebnih gradbenih in lokacijskih dovoljenj, na hišah in barakah nimajo hišnih števil. Občinski delavec pravi: »Vse stavbe so črna gradnja, baraka pa se lahko hitro poruši. Zato geodetska uprava ne more izdati hišnih števil.« (pogovor z J. N., marec 2002). Vseh 93 Romov iz naselja je prijavljenih na enem naslovu pod eno skupno hišno številko. To je najstarejša hiša v naselju, last pokojnega Roma, ki jo je preuredil eden njegovih vnukov za lastno bivanje. Ta hiša je edina evidentirana v geodetskih knjigah.

BREZ ELEKTRIKE

Romi v naselju Boriha še vedno živijo v enako slabih razmerah kot pred 19 leti, ko sem prvič obiskala naselje. Naselje je brez električne napeljave. Romi zvečer prižgejo sveče, le redki si privoščijo agregat, saj »ta porabi veliko goriva, zato z njim bolj šparamo. Drugače smo v temi. Čez dan, ko je oblačno, se v baraki nič ne vidi. Sploh pa pozimi. Ura je tri popoldan, pa je v baraki že tema.«

V pogovoru z referentom iz občinske uprave sem izvedela, da imajo v naselju v načrtu urediti električno napeljavo, ki je v občini še edino brez elektrike. Romi so si do sedaj pomagali z električnimi agregati, vendar je to za ljudi brez prihodkov velik strošek, zato so jih uporabljali le za »posebne priložnosti ob obiskih in ob skupinskem gledanju televizije v baraki mojih staršev« (M. H., 20. 1. 2002). Romi iz sosednje občine Semič v naselju Sovinek so z droga električne napeljave na črno in brez varoval potegnili električni kabel v naselje. Kabel je nezavarovan in zato smrtno nevaren.

BREZ VODE

Romsko naselje Boriha je med zadnjimi dobilo napeljavo vodovoda. Pred tem so uporabljali vodo iz javnega vodovoda v bližnji vasi pri

cerkvi in iz zajetja kilometer ali dva oddaljene reke Kolpe. Včasih so prosili za vodo tudi pri bližnjih sosedih, vendar jim niso vsakič ustregli, saj je bil to njihov strošek. V zajetju se je zbirala nesnaga, ker so kmetje zlivali gnojnico in tam čistili kmetijske naprave. Romi niso imeli druge izbire in so kljub temu jemali vodo iz reke, hkrati pa so opozarjali odgovorne v lokalni skupnosti. Babica 12 vnukov ne more pozabiti: »Šele ko so naši otroci zboleli za zlatenico, so nas vzeli resno in nam pred dvema letoma v naselje napeljali vodo.« (Pogovor s S. H., 18. 1. 2002.)

Nobeno romsko bivališče v Borih nima sanitarij, zato »male in velike potrebe opravljamo zunaj, v naravi, za grmovjem. Mama na šporhatu segreje vodo, pol se pa zunaj umivamo. Poleti je lažje, saj je v bližini reka Kolpa. I cunje ženske perejo zunaj v lavorju« (intervju z M. H., 18. 1. 2002.)

Hiše brez oken, fasade in izolacije so mrzle in vlažne. Gola opeka. Veliko toplote uide. Večina otrok ima astmo ali druge težave z dihali. Pogosto so prehlajeni. Vendar se pozimi vse romske družine iz Borih najraje zadržujejo v baraki najstarejše Rominje, kjer je najtopleje in opremljeno. Romi se zavedajo položaja, v katerem živijo, »položaja trajne revščine«, kot se je izrazil eden izmed njih. Zase pravijo, da so revni, saj čutijo veliko pomanjkanje dobrin.

ZAPOSLOVANJE

Poglej, star sem 25 let, sem zdrav, močan. Imam ženo in štiri otroke. Imam ciganski priimek, zato me nihče noče vzeti v službo. Zato ne morem vzeti nobenega kredita za hišo, socialna podpora pa komaj pokrije stroške prehrane na mesec. Hiša je obstala v stanju tretje gradbene faze in je komaj primerna za bivanje. (Intervju z M. H., 20. 1. 2002.)

Mladi Romi se počutijo v težkem, brezizhodnem položaju. Stopnja brezposelnosti je med romskim prebivalstvom bistveno višja kot med neromskim prebivalstvom in pogosto presega 50 %. Klien (1999: 106–111) ugotavlja, da je tveganje, da oseba postane brezposelna in to tudi trajno ostane, pri romskem prebivalstvu dosti večje kot pri neromskem. Položaj na področju zaposlovanja otežuje dejstvo, da Romi pogosto živijo na območjih, ki veljajo za gospodarsko neugodna, s tem pa je povezana tudi visoka brezposelnost.

Tabela 1: Stopnja brezposelnosti med Romi v državah kandidatkah za vstop v EU (OSI Minority Reports, Budimpešta 2001)

<i>Država</i>	<i>%</i>	<i>Vir, leto</i>
Bolgarija	60–75	APIC/UNDESA, 2000
Češka	70	Min. za zaposlovanje, 1997
Madžarska	75,8	Kemeny in drugi, 1994
Poljska	57	Državni urad za delo, 1997
Romunija	68	Urad ombudsmana, 1999
Slovaška	80	ECRI, 2000
Slovenija	87	Evropska komisija, 2000
Litva	ni podatka	

Zaposlenost je indikator industrijskega in socialnega razvoja družbe. Stopnja nezaposelnosti med Romi je velika, iz tabele je razvidno, da je najvišja prav v Sloveniji. Od vseh brezposelnih oseb v Sloveniji jih dobra polovica nima nobene strokovne izobrazbe. Ta struktura je pri brezposelnih Romih še višja, saj jih 80 % nima končane osnovne šole. Le 3 % Romov v Sloveniji ima končano poklicno ali srednjo šolo (Smerdu 1999: 112–118). Štiridesetletna Romka se spominja: »Ko sem bila mlada, nisem smela niti v šolo. Cela družina je šla v lozo, pa smo do mraka iskali trstiko in ostala zelišča. To nam je bil edini zaslužek. Zato pa imam zdaj samo pet razredov narejenih.«

Po podatkih Poročevalca iz leta 1995 je v Sloveniji redno zaposlenih 13 % Romov, ostali so odvisni od socialne pomoči. Razloge najdemo v nizki izobrazbeni strukturi Romov, raziskave pa kažejo tudi na pogosto diskriminacijo pri zaposlovanju Romov. Veliko Romov v Beli krajini še danes ne konča osnovnega šolanja, številni so prešolani v »posebne šole« za otroke z motnjami v duševnem razvoju ali pa se šolajo v ločenih oddelkih, v t. i. šolah za odrasle Rome. Romski otroci, ki se šolajo v rednih osnovnih šolah po Sloveniji, nimajo sistemsko zagotovljene nikakršne učne podpore, pogosto pa šole od romskih otrok ne zahtevajo več kot doseganje minimalnih ciljev in standardov znanja.

Starša Roma, ki obiskuje srednjo poklicno šolo za gradbeništvo, dvomita, da bo za Rome z izobrazbo kdaj kaj drugače. »Saj še kmetje ne dobijo službe, pa jo bodo Romi!« (pogovor z J. in D. H., 5. 4. 2002). Podobnega mnenja so tudi starši majhnih otrok, katerih »usoda« je določena z romskim priimkom.

Moj otrok se bo izšolal, ni važno, kakšno izobrazbo bo imel. Potem ga bo pa kdo vprašal: »Od kod pa si?« Pa bo rekel: »Iz Borihe!« Ne bo dobil zaposlitve. Enako je, če te vprašajo po priimku. Že po priimku si zapečaten, avtomatsko si izključen.

Po Kuzmaniću (1991: 11) je »napačen« priimek eden od najpogostejših dejavnikov tujosti in posledičnih diskriminacij. 25-letni Rom iz Borihe, ki še nikoli ni bil redno zaposlen, pravi: »Jaz sem to doživel. Zavod za zaposlovanje me je poklical na razgovor za prosto delovno mesto v Revozu v Novem mestu. Šel sem na razgovor, vse je potekalo brez težav. Seznanjen sem bil že, kje in kaj bi delal, o vseh ostalih pogojih dela. Potem pa me je vprašala, kako se pišem. Sem rekel: ‚Hudrovac.‘ Tu se je najin pogovor končal, le še: ‚Hvala, na svidenje,‘ mi je rekla«. (Intervju z M. H., 20. 1. 2002.)

Pri izbiri za delovno mesto ostajajo Romi zadnji v vrsti. Zgovoren je primer Roma, ki je jezo komentiral odnos zaposlenih na zavodu za zaposlovanje. »Kamor koli prideš, imaš zaprta vrata. Ni lepe besede za Rome. Tudi to ni odnos, če ti na zavodu rečejo, da delodajalec vzame vse, samo Cigane ne!« (Pogovor s P. P., 20. 1. 2002.) Diskriminacija se kaže tudi na zavodih za zaposlovanje, kjer imajo po pripovedovanju Romov težave z zaposlitvijo tudi bolj izobraženi Romi. Delodajalci zavodu za zaposlovanje pogosto že vnaprej postavijo pogoj, da delavec, ki jim ga napoti, ne sme biti Rom. Dogaja se tudi, da delodajalec pri sezonskih delih večkrat raje zaposli ne-Roma, četudi je slabši delavec kot Rom (telefonski pogovor s predstavnikom zavoda za zaposlovanje v Beli krajini, marec 2002).

Nekaj Romov je vključenih v občasna javna dela in sezonska dela, vendar je ponudba teh del odvisna od tega, ali se občina prijavi na razpisana sredstva za izboljšanje položaja Romov. Država v celoti financira osebne dohodke Romov, ki so vključeni v programe javnih del. Kljub tej ugodnosti se na primer občina Šentjernej pred leti ni odločila ponovno kandidirati za razpisana sredstva, saj so na občinski upravi ocenili, da »javna dela pri Romih v njihovi občini nimajo smisla« (telefonski pogovor z J. H., 25. 3. 2002). Vodja javnih del je komentiral, da učinek prejšnjih javnih del ni bil dosežen, »saj so kmalu po zaključku del v romskih naseljih spet zrasli kupi železja in smeti«. Romi so seznanjeni z možnostjo pritožbe, vendar so že vnaprej prepričani,

da »nima smisla niti poskusiti, saj ne bo nič iz tega. Cigane nihče ne jemlje resno!« (Pogovor s P. P., 20. 1. 2002.)

Romi so v Beli krajini najtežje zaposljiva skupina brezposelnih (podatek CSD Črnomelj in Zavoda za zaposlovanje Metlika 2002). Zavodi za zaposlovanje po Sloveniji nimajo točnih evidenc o prijavljenih brezposelnih Romih, saj jih ne vnašajo v evidenco ločeno od ne-Romov oziroma glede na etnično opredelitev. Tako sem do podatkov o številu brezposelnih Romov v Beli krajini prišla s pomočjo referentovih poznanstev med brezposelnimi Romi in glede na njegova predvidevanja o romski pripadnosti na osnovi »tipičnih« romskih priimkov iz evidence brezposelnih. Zato so podatki zgolj približna ocena brezposelnosti Romov v Beli krajini. V občini Črnomelj je okrog 300 Romov, ki so delazmožni, od teh je 172 brezposelnih. V občini Semič je od 111 delazmožnih Romov brezposelnih 43. V občini Metlika je od 131 delazmožnih Romov brezposelnih 114. V vseh treh primerih je stopnja brezposelnosti Romov visoka, v metliški občini celo več kot 80 %, kar se ujema s podatkom o brezposelnosti med Romi v vsej državi.

V Beli krajini večina zaposlenih Romov dela v komunalnem podjetju za odvoz odpadkov, opravljajo pa tudi druga nekvalificirana dela (urejanje mestnih vrtov, parkov, urejanje cest). Iz naselja Boriha so od vseh delazmožnih Romov zaposleni štirje, in sicer na komunalni v Metliki. Navadno je v družini zaposlen moški. Vendar so Romi kljub težavam s preživljanjem zadovoljni s tem, kar imajo. »Dobro je tudi to, samo da je redna služba« (pogovor z B. H., 20. 1. 2002). Socialna delavka je Rome opredelila kot »edine primerne za delo s smetmi, saj v njih celo živijo. Kdo drug pa bi hotel opravljati to delo!« (Pogovor z osebo, ki ne želi biti imenovana, marec 2002).

Občasno se predvsem mlajši Romi zaposlujejo na javnih delih, ki pa so sezonske narave. S plačilom niso zadovoljni, saj ni dosti višje od socialne pomoči, ker jim deset odstotkov zaslužka pobere davčna služba, vendar, pravijo sami, je to bolje, kakor da »doma sedijo kot kače na soncu«. V občini Metlika so vrsto let potekali programi javnih del »Romi za Rome«, kar je prineslo šestmesečni zaslužek približno dvajsetim Romom. Podobni programi javnih del so se odvijali tudi v občini Semič, vendar je bilo zanimanja manj. »Romi nočejo delati, saj je plačilo tako majhno,

da so mnenja, da gre za izkoriščanje« (pogovor z občinsko referentko v Semiču, 18. 3. 2002). Črnomaljski Romi pa se sploh ne spomnijo, kdaj bi se odvijala javna dela za Rome v njihovi občini: »Za Cigane v Črnomlju ni nikakršnega dela« (pogovor s S. K., 2. 4. 2002).

Država »rešuje« nizko stopnjo zaposlenosti Romov z javnimi deli, ki niso trajna, ne omogočajo kontinuitete in varnosti niti dostojnega plačila za preživetje. Omenjeni komentar socialne delavke lahko navežemo na Eriksena (2002: 28), ki opozori, da dominantna skupina pogosto opravičuje izkoriščanje manjšin z etnično delitvijo dela, kjer pripadniki etnične skupine opravljajo najmanj plačana dela.

Med razgovori sem ugotovila, da v Beli krajini ne izvajajo nikakršnih programov javnih del za Rominje. Prav tako gre v številnih programih denar le posredno za Rome. Veliko več denarja gre za mentorje, ki skrbijo za izvajanje del, kakor neposredno za same Rome oziroma njihov položaj.

SKLEP

Vprašanje bivalnih razmer in zaposlovanja Romov ni le vprašanje osnovnih eksistenčnih možnosti, temveč tudi izhodišče za izboljšanje njihovega celotnega družbenoekonomskega položaja. Vsekakor ne bomo dosegli bolj humane družbe, če bodo morali ljudje ustrezati splošnim normam, da bi postali čim bolj podobni večini. Romi se vse bolj vključujejo v širšo družbo, ustanavljajo in vključujejo se v številna romska društva, izdajajo romske časopise, sodelujejo pri organiziranju konferenc, ki ozaveščajo širšo javnost, da »Romi niso hudobni« (komentar starejše Romke iz Borihe), predlagajo izboljšave v programih aktivne politike zaposlovanja, šolo-obvezni otroci končujejo osnovno šolanje in se vpisujejo na srednje in visoke šole.

Hkrati pa Romi ostajajo pogosti uporabniki socialnovarstvenih služb zaradi strukturne izključenosti, ki jim onemogoča dostojno življenje, zaradi revščine tudi vsakdanje preživetje. Po načelih dobre prakse, ki sledi emancipatornim vrednotam (Thompson 2005) socialnega vključevanja, pravičnosti, zagovornišva in sodelovanja, mora socialno delo z Romi:

- preseči tradicionalno birokratsko prakso in se ne sme končati pri dodelitvi socialne denarne

podpore ter predpostavki, da je denarna pomoč zadostna;

- prevzeti aktivistično vlogo in vzpostaviti sodelujoč odnos, ne pa prevzemati »vloge politikov«;
- delovati na vseh področjih, kjer se kaže socialna izključenost Romov, in ne le na področju preventivnega dela z romskimi otroki in mladostniki, kar se je do sedaj velikokrat pokazalo kot izgovor (»stroka veliko naredi za Rome«), medtem ko eksistencialni problemi ostajajo nerešeni.

Socialno delo spodbuja socialne spremembe, reševanje problemov, krepi moč ljudem v stiski in s tem pripomore k njihovi blaginji. Naloga socialnih delavk in socialnih delavcev ne sme biti zgolj birokratska, omejena na dodeljevanje denarne pomoči in izvajanje nadzora nad porabo sredstev. Socialno delo se ne sme končati pri teh stvareh, ampak se na tem mestu šele začne.

VIRI

- F. Barth (1998 [1969]), Introduction. V F. Barth (ur.), *Ethnic Groups and Boundaries: The social Organisation of cultural Differences*. Illinois: Waveland Press (9–38).
- L. M. Coleman (1999), Stigma – razkrita enigma. V: M. Nastran Ule (ur.), *Predsodki in diskriminacije*. Ljubljana: znanstveno in publicistično središče (198–216).
- N. Deakin, A. Davis, N. Thomas (1995), *Public Welfare Services and social Exclusion: The Development of Consumer-Oriented Initiatives in the European Union*. Luksemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- L. Dominelli (1995), Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu. *Socialno delo*, 34, 3: 181–194.
- (1997), *Sociology for social Work*. Basingstoke, Palgrave: Macmillan.
- T. H. Eriksen (2002), *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- K. Erjavec, S. Bašič Hrvatini, B. Kelbl (2000), *Mi o Romih: Diskriminatorni diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute-Slovenija.
- E. Goffman (1991), Stigma. *Časopis za kritiko znanosti*, XIX, 138–139.
- W. Guy (1998), Ways of Looking at Roma: The Case of Czechoslovakia (1975). V: D. Tong (ur.), *Gypsies: An interdisciplinary Reader*. New York, London: Garland Publishing.
- Informacija o položaju Romov v Republiki Sloveniji (1995). *Poročevalec državnega zbora Republike Slovenije*, 18: 55–69.
- A. Janko Spreizer (2002), Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: Znanstveni rasizem v raziskovanju Romov. Ljubljana: ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij.

- R. Jenkins (1997), *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London: Sage.
- B. Jordan (1996), *A Theory of Poverty and Social Exclusion*. Oxford, Cambridge: Polity Press.
- R. Klien (1999), Posebni sistemi v politiki delovne sile za Rome. V: V. Klopčič, M. Polzer (ur.), *Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi: Izziv za manjšinsko pravo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja (106–111).
- S. Kodila (2001), Problematika dokumentacije o romskih otrocih na osnovni šoli s prilagojenim programom. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).
- A. Madanipour, G. Cars, J. Allen (ur.) (2003), *Social Exclusion in European Cities: Processes, Experiences, and Responses*. London, New York: Routledge.
- M. Mišič (2004), *Stališče prebivalcev Loškega potoka do Romov*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- Naša anketa: Kako strpni do Romov? (2002), *Dolenjski list*, 4. 4.
- N. Rupnik (1999), *Reševanje romske problematike v Sloveniji po letu 1999*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).
- R. Sarközi (1999), Položaj in organizacija Romov in Sintov v Avstriji. V: V. Klopčič, M. Polzer (ur.), *Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi: Izziv za manjšinsko pravo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja (14–18).
- F. Smerdu (1999), Predstavitev projekta »Problematika zaposlovanja Romov« v občini Novo mesto. V: V. Klopčič, M. Polzer (ur.), *Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi: Izziv za manjšinsko pravo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja (112–121).
- V. Šiftar (1970), *Cigani: Minulost v sedanosti*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- P. Štrukelj (1991), Etnološke raziskave romske populacije v republiki Sloveniji. V: *Razprave in gradivo 25: Romi na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja (36–55).
- I. Šumi (2000), *Kultura, etničnost, mejnost: Konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- N. Thompson (2005), *Understanding social Work: Preparing for Practice*. Palgrave: Macmillan (2. izdaja).
- M. Trbanc (1996), Socialna izključenost: Koncept, obseg in značilnosti. V: I. Svetlik (ur.), *Kakovost življenja v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Uhlik-Radičević (1978), *Ciganska poezija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- D. Završek (2000), *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba /*Cf.
- D. Završek, J. Škerjanc (2000), Analiza položaja izključenih družbenih skupin v Sloveniji in predlogi za zmanjševanje njihove izključenosti v sistemu socialnega varstva. *Socialno delo*, 39, 6: 387–417.
- S. Zavratnik Zimic (2000), Koncept »družbene izključenosti« v analizi marginalnih etničnih skupin: Primer začasnih beguncev in avtohtonih Romov. *Teorija in praksa*, 37, 5: 832–848.
- N. Welle (2003), *Romi - mit in resničnost*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).